

YERLİ VE YABANCI SEYYAHLARIN BAYBURT İZLENİMLERİ

Yunus ÖZGER*

ETÜ, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi (ETÜSBED), II/4, Aralık 2017, Sayfa: 41-57

ÖZET

Bayburt, tarihi oldukça eskiye dayanan bir yerleşim alanıdır. Kalesi ve Çoruh nehri, şehrin öne çıkan fiziki unsurlardır. Önceleri çok işlek olan Trabzon-Tebriz kara yolu güzergâhında yer almış olması, stratejik önemini artırmıştır. Bu özellikleri nedeniyle Bayburt, XIII. Yüzyıldan itibaren birçok gezginin uğrak yeri olmuştur. XIX. Yüzyılda şehre uğrayan Avrupalı seyyah sayısı oldukça artmıştır. Seyyahların çoğunluğu Trabzon-Gümüşhane yoluyla Bayburt'a uğramışlardır. Şehre uğradığı tespit edilen en eski tarihli seyyah, XIII. yüzyıl sonlarında ziyaretini yapmış olan Venedikli Marco Polo'dur. Batılı seyyahların ziyareti özellikle XIX. Yüzyılda yoğunluk kazanmıştır. Bunlar arasında akla ilk gelen 1813 yılında Bayburt'a uğramış olan John Macdonald Kinneir'dir. Batılı gezginlerin yanı sıra Trabzonlu Aşık Mehmed ve Evliya Çelebi gibi yerli gezginler de Bayburt'u ziyaret etmişlerdir. Bu çalışmada, söz konusu yerli ve yabancı seyyahların Bayburt izlenimleri ele alınmıştır. Bayburt kalesinin fiziki durumu, Çoruh nehrinin şehir ekonomisine katkısı gibi hususlar üzerinde durulmuştur. Ayrıca şehrin sosyal hayatına ve demografik yapısına dair tespitlerine de yer verilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Bayburt, seyyahlar, Evliya Çelebi, sosyal hayat, demografik yapı

NATIVE AND FOREIGN TRAVELERS' OBSERVATIONS ON BAYBURT

ABSTRACT

Bayburt has a long history of settlement. Bayburt Castle and Çoruh River are prominent places of the city. Its location on the Trabzon-Tabriz route, which used to be very busy, increased the strategic importance of the city. Therefore, many travelers have visited Bayburt since the 13th century. In the 19th century, the number of European travelers who visited the city has increased significantly. Most travelers arrived in the city via the Trabzon-Gümüşhane route. The oldest foreign traveler to the city was Marco Polo of Venice, who visited at the end of the 13th century. Western travelers' visits to the city increased in the 19th century. John Macdonald, who arrived in Bayburt in 1813, is one of the most prominent of these visitors. In addition to Western travelers, native travelers such as Aşık Mehmed of Trabzon and Evliya Çelebi also visited Bayburt. This study examines these native and foreign visitors' observations on Bayburt. The travelers commented on the physical condition of the Bayburt Castle and the contribution of Çoruh River to the city's economy. They have also made observations about the social life and demographic structure of the city.

Key Words: Bayburt, Travelers, Evliya Çelebi, social life, demographic structure

* Doç. Dr., Bozok Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Yozgat.

Giriş

Trabzon-Tebriz karayolu güzergâhında kurulmuş olan Bayburt şehri, coğrafi konumu nedeniyle tarihin farklı dönemlerinde birçok yerli ve yabancı seyyahın dikkatini çekmiştir. Şehre uğradığı tespit edilen en eski tarihli seyyah XIII. yüzyıl sonlarında ziyaretini yapmış olan Venedikli Marco Polo'dur. Batılı seyyahların ziyareti özellikle XIX. Yüzyılda yoğunluk kazanmıştır. Bunlar arasında akla ilk gelen 1813 yılında Bayburt'a uğramış olan John Macdonald Kinneir'dir. Akabinde 1837'de Southgate, ardından Alman Wagner ve 1869 yılında Theophile Deyrolle şehri ziyaret etmişlerdir.² İngiliz seyyah H.F. Tozer ve Sydney Whitman da Bayburt'a uğramıştır.³ Şehre gelen bir başka seyyah Ainsworth olup, eserinde özellikle demografik yapı ile ilgili önemli bilgiler vermiştir.⁴ Yine Bayburt kalesi ve Bayburt şehrine ait gravürü bilim camiasına kazandıran Charles Texier'i unutmamak gerekir.

A-Batılı Seyyahların izlenimleri

İhtişamlı Bayburt kalesi, şehre gelen yerli ya da yabancı seyyahların dikkatlerini ilk çeken mekân olmuştur. Özellikle XIX. Yüzyılda Anadolu'yu gezen birçok Batılı seyyah eserlerinde Bayburt kalesine yer ayırmışlardır. Söz konusu seyyahlardan bazıları ve Bayburt'la ilgili söyledikleri kronolojik olarak şu şekildedir:

a- Marco Polo

XIII. yüzyıl sonlarında bölgeden geçen Marco Polo, Bayburt'la ilgili çok fazla bilgi vermez. Ancak seyahatnamesinde şehrin Paipurth adıyla anılan bir kalesi bulunduğundan ve burada zengin gümüş madenlerinin varlığından bahsetmektedir.⁵

b-Josaphat Barbaro

Josaphat (Giosafa) Barbaro önce tüccar ardından elçi olarak Doğu'ya iki seyahat yaptı. 1436 ile 1452 yılları arasındaki ilk yolculuğunda Karadeniz'in kuzeyindeki Tatarlar arasında bulundu. İkinci yolculuğunu ise Venedik-Osmanlı savaşlarının hız kazandığı dönemde elçi sıfatıyla 1474'te İran'a yapmış ve 1478'e kadar burada kalmıştır. Kendisinden önce Akkoyunlu topraklarına gitmiş olan seyyahların anlattıklarına karşılık, daha doğru bilgileri verdiği ortaya koymak

² Theophile Deyrolle, **1869'da Trabzon'dan Erzurum'a**, çev. Reşad Ekrem Koçu, İstanbul 1955, s.37.

³ Sydney Whitman, **Türkish Memories**, London 1914, s.85-87; Henry Fanshawe Tozer, **Türkish Armenia and Eastern Asia Minor**, London 1881, s.421-427.

⁴ William Francis Ainsworth, **Travels and Researches in Asia Minor, Mesopotamia, Chaldea and Armenia**, London 1842, s.395-397.

⁵ Denison Ross, **The Travels of Marco Polo**, London 1931, s.21; Manuel Komproff, **The Travels of Marco Polo**, Newyork 1953, s.25.

amacıyla seyahatnamesini kaleme almıştır. Bu bağlamda Trabzon'dan Tebriz'e doğru giderken Bayburt'a da uğrayan seyyahın izlenimleri şu şekildedir:

"...Bundan başka tepelerin ve ormanların arasından geçip bu yoldaki birinci ve önemli menzil ve kale olan Bayburt'a ulaşırsınız. Burası bir nehrin kenarında yer alır ve etrafı tepelerle çevrilidir. Müstahkem bir yer olup surları vardır. Oldukça verimli topraklara sahiptir... Bayburt, Sultan Uzun Hasan Bey'in sınırlarına dâhildir. Oradan beş günlük yol mesafesinde Erzincan şehrine ulaşırsınız..."⁶

Kaleyle ilgili bilgiler diğer seyyahlarla örtüşmektedir. Ancak kalenin altında yer alan şehrin beş bin haneli olduğu ifadesi yanıltıcıdır. Her bir hanede beş kişinin yaşadığı varsayıldığında XV. Yüzyılda Bayburt'un nüfusunun 25 bin kişi olması gerekir ki bu mümkün değildir.

c-John Macdonald Kinneir

Önde gelen Batılı seyyahlardan biri olan John Macdonald Kinneir, 12 Haziran 1813'de Trabzon- Gümüşhane güzergâhını kullanarak Bayburt'a gelmiştir. Ova üzerindeki küçük köylerden geçerek yoluna devam eden seyyah, uzaktan Bayburt kalesinin muhteşem manzarasını görmüştür. Şehre ulaştığında, geyik başı ve boynuzları ile fantastik bir şekilde evi dekore edilmiş olan biri tarafından karşılanmıştır. Kinneir'e göre Bayburt, dağınık bir yerleşme özelliği göstermekte olup, Çoruh nehri kıyısındaki yaklaşık bir mil boyundaki bir tepe üzerine yerleşmiştir. Çoruh, eskilerin Boas veya Acampsis olarak adlandırdıkları bir nehirdir. Bayburt Kalesi, kasabanın kuzeyinin sonunda oldukça yüksek bir tepe üzerinde yer alır. Halkın kalenin Alexander döneminde bir İskit kolonisi tarafından inşa edildiğine ve Selçuklular döneminde büyük bir şehir olarak geliştiğine inandığını aktarır.

Bayburt halkının fiziksel özelliklerine de değinen seyyah, çoğunlukla kısa boylu ve tıknaz olarak tanımladığı erkeklerin çalışkan olduklarını söyler. Ona göre, insanların derileri dikkat çekecek kadar esmerdir ve bu cesur insanların soğuğa ve ağır işlere karşı çok dayanıklıdır. İnsanlar dağlarında bol miktarda bulunan hayvanları avlamaya çok düşkündürler. Erkekler kısa bir ceket, geniş bir pantolon, evde dokunmuş ve kahverengi yünden imal edilmiş siyah ve kırmızı çizgilerle kesilmiş elbiselerden oluşan Türk giysileri giyerler. Başlarına bir başlık ya da sarık örterler ve ayakkabı yerine tabaklanmamış deri ile yapılmış çarık giyerler. Kışlar çok şiddetlidir ve karın şiddetinden dolayı Bayburt ile çevre köyler arasında yılın dört ayı bütün iletişim kesilmektedir. Fakir insanların satın almaya güç yetirebileceği tek yakıt, yaz aylarında güneşte kurutularak elde edilen tezek adı verilen hayvan gübresidir. Bayburt kasabası, duvar ve kale burçları yerine ağaç

⁶ Losaphat Barbaro, *Anadolu'ya ve İran'a Seyahat*, çev. Tufan Gündüz, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2005, s.102; Josafa Barbaro and Ambrogio Contarini, *Travels to Tana and Persia*, translated from İtalian by S.A. Roy, ESQ, London.

kütüklerinden yapılmış tüfek geçirmeyen ve her bir köşesinde küçük kuleler yükselen üçgen şekilli portatif kulelerle korunmaktadır.⁷

Kinneir'in halkın fiziki özellikleriyle ilgili verdiği bilgileri devlet tarafından tanzim edilmiş olan Bayburt nüfus defterleriyle mukayese imkânına sahibiz. Kinneir, her ne kadar Bayburt halkının kısa boylu olduğunu söylese de 1835 yazında yapılan nüfus sayımını ihtiva eden deftere göre Bayburt'ta yaşayan halkın % 76'sı orta boyludur. Yine defterde beyan edilen bıyık rengine göre yapılan tasnifte kara bıyıklı olanların oranı sadece % 37'dir.⁸ Bu durumda seyyahın kısa süre içerisinde gördüğü birkaç kişiden yola çıkarak değerlendirme yaptığı ya da mihmandarının verdiği yanıltıcı bilgiye göre hareket ettiği düşünülebilir.

d-William J. Hamilton

Hamilton 27 Mayıs 1836 tarihinde Gümüşhane'den hareket etmiş ve yaklaşık 14 saatlik yolculuk sonrası Bayburt'a ulaşmıştır. Bayburt kalesiyle ilgili en ayrıntılı bilgi veren seyyahların başında gelir. Hamilton Bayburt kalesini şu şekilde tasvir eder:

"...Bayburt kalesi, kasabanın doğusunda yüksek bir tepe üzerine yerleşmiş ve heybetli bir görünüme sahiptir. Kale tepesinin dibinden geçen Çoruh nehri, Karadeniz'e akar ve kıyısında güzelce sürülmüş ve işlenmiş içinde yüksek kavakların bulunduğu bahçeler vardır..."

Ayrıca seyyah, nehrin kenarlarında yaban domuzu ve geyik gibi av hayvanlarının olduğunu kendisine söylediğini ifade eder. Daha sonra Erzurum'a doğru hareket eden seyyah, yolların fevkalade mükemmel olduğunu ve öküz arabası ile burayı geçtiğini söyler. Helva bakır madenini ziyaret eden Hamilton, Maden ve Masat köylerine uğrar. Dönüş yolunda bu defa İspir'den tekrar Bayburt'a uğrar. 1828-1829 Osmanlı-Rus savaşının Bayburt'taki tahribatının henüz silinmediği bir dönemde kaleyi ziyaret eden Hamilton, kalenin ve şehrin bu durumunu şu sözlerle açıklar:

"...Bayburt kalesi, onun çok sağlam temelini adeta yalayarak akan nehrin diğer taraflarındakilerden izole edilmiş bir kaya kütlesi üzerindedir. Sol yandaki tepeler ise evler ve bahçelerle kaplıdır harika bir görünüme sahiptir. Biz kalenin altında ağaçtan yapılmış bir köprüden suyu geçtik ve kuzeye doğru uzanan aşağıdaki yokuşu tırmandık ve zirveye ulaştığımızda kendimizi harap bir kasabanın girişinde bulduk. Yerler tamamen yıkılmıştı ve adeta Rus savaşının dünyayı umursamaz gözükken melonkoli örneğini temsil ediyordu çeşitli yıkıntıları ve çorak yolları karşıdan karşıya geçerek nehrin kasabanın içinden geçerek bir kayalık boğaza girdiği ve tekrar ağaç köprü ile onu karşıya geçerek kale tepesinin kuzey

⁷ John Macdonald Kinneir, *Journey Through Asia Minor, Armenia and Koordistan, In The Years 1813 and 1814*, London 1814, s.352-355.

⁸ Yunus Özger, *Bayburt Nüfus Defterleri 1835-1848*, BAKÜTAM Yayınları, Ankara 2015, s.25.

ucuna ulaştık. Balığın çok bol olduğu derenin daha yukarısında aynı şekilde yapılmış iki köprü daha vardı...”

25 Haziran 1836’da Gümüşhane’ye hareketinden önce kaleyi tekrar ziyaret eden seyyah, kaleyle ilgili bilgilere şunu ekler:

“... Başlıca ana giriş yüzü güney batıda olup iç ve dış duvarlar arasında oradan başka bir yerden aşağıya inilmeyecek miktarda boşluk bırakılmıştır. Giriş üzerinde çeşitli Türk ve Arap kitabeleri ve kemerin altının her bir yanına kaba bir şekilde oyulmuş büyük bir aslan figürü vardı. Kemerleri önemsiz derecede sivri uçlu güney ucunun yakınlarında bir mahzen bölümü kalıntısı vardı. Ama ben de bu güzellik ve düzenlilik ve kare biçiminde saracenic bloklardan oluşan ana giriş yada iç duvarın temiz işçiliğine hayran kaldım. Batı tarafı boyunca kare, yuvarlak ya da üçgen çeşitli kulelerde aynı şekilde iyi inşa edilmişti. Tepenin zirvesinin yakınlarında yanımdaki Ermeni rehberin ifadesine göre Greklerden kalma bir kilise kalıntısı vardı. Çok kaba bir şekilde yapılan kilise binanın diğer bölümlerinden farklı ve doğu ucunda bir yarım daireli teması vardı. Çeşitli Türk ve Arap kitabeleri daha üst duvarın dışına kazılmış ve diğerleri üç daireli olduğu halde taştan bazıları üstüne elmas şeklinde kutsama kazılmıştır. Bu kalenin kuzey batı köşesinde çok ayrıntılı ve girift bir şekilde çalışılmış ve zirvenin yakınlarındaki iç kısımdaki eğimli surun köşelerinde bitirilmiştir. Sur tamamen zarif bir dış görünüm ve yerden 14 fit yüksekte olup hemen aşağısında Arapçayla yazılmış büyükçe bir kitabe ile düzgün bir kornişle tamamlanır...”⁹

e-William Francis Ainsworth

İngiliz yer bilimci, doktor ve gezgin olan Ainsworth, Erzurum- Aşkale yolunu takip ederek Kop dağlarını aşır 27-28 Eylül 1835 tarihlerinde Bayburt’a gelmiştir. Seyyah vadi boyunca çok güzel şeyler gördüğünü ve aralıksız yoluna devam ederek Bayburt’a ulaştığını ifade eder. Bayburt adının meşhur coğrafyacı Bell’in eserinde ve Brant ve Southgate’in seyahatnamesinde Baibout, Baibut ve Baiaboot biçiminde kullanıldığını açıklar. Ona göre Bayburt kasabası, oldukça büyük bir dere özelliğinde olan Çoruh nehri kıyısında, etrafını bir havza gibi çeviren kireç taşlarından müteşekkil kıraç bir kayalık üzerine kurulmuştur. Bir tepede üzerindeki kale, oldukça büyük bir boyuta sahiptir ama harap, boş ve kullanılmaz bir haldedir.

Ainsworth’un bu tespitleri, yörede Osmanlı-Rus savaşının tahribatının hala devam ettiğini gösterir. Şehirde ilk nüfus sayımının yapıldığı dönemde Bayburt’a gelen seyyah Bayburt’ta 400 Müslüman aile (yaklaşık 2 bin kişi eder) ve 100 Ermeni aile (yaklaşık 500 kişi) bulunduğunu söyler. Nüfus sayımına göre ise Bayburt şehir merkezinde 16 mahallede yaşayan Müslüman ve gayrimüslim toplam erkek sayısı 1.394 kişiden ibaretti. Aynı miktar kadın nüfusun yaşadığı kabul edildiğinde 1835’te

⁹ William J. Hamilton, *Researches in Aisa Minor Pontus and Armenia with Some Account of Their Antiquities and Geology*, London 1842, s.172, 230-232.

Bayburt şehir merkezinin muhtemel nüfusu 2.788 kişi civarıydı. Mevcut nüfusun % 79'unu (1.098 kişi) Müslümanlar, % 21'ini ise (296 kişi) gayrimüslimler teşkil etmekteydi.¹⁰ Bu durumda Ermeni sayısının az da olsa abartılı gösterdiği açıkça ortaya çıkmaktadır.

Ainsworth Bayburt'ta çok sayıda cami ve mescit bulunduğunu ve bir de Ermeni kilisesi mevcut olduğunu dile getirir. Kendinden önce buralara gelen batılı gezgin Kinneir'in Bayburt'un, Ruslar'a karşı diremediğini söylediğini ancak kasaba halkının bunu kabul etmediğini ve kendilerinden emin bir şekilde üç gün şehri savunduklarını söylediklerini ifade eder.¹¹

f-Moritz Wagner Wagner

Wagner, 1813-1887 yılları arasında yaşamış Alman kâşif, coğrafyacı ve doğa tarihçisidir. 1843'te çıktığı seyahatte Anadolu'da birçok yerle birlikte Bayburt'a da gelmiştir. Eserinde Bayburt kalesiyle ilgili herhangi bir bilgi vermeyen Wagner, şehirle ilgili gözlemlerini şöyle aktarır:

“...İlerleyen günlerde bu mevsimlerde suyu çok olan ve hızlı akan Çoruh nehrinin bir kolunda bulunan Bayburt'a ulaştık. Bayburt yoksuldu ve büyük bir kısmında Türkler ikamet etmekteydi. Buradaki Ermeni nüfusu bana verilen yakın bilgiye göre yüz aileymiş. Eskiden bu şehrin insanı tüm Avrupalılara karşı duyduğu kin ve nefretle tanınıyormuş. Ancak şimdilerde yoksulluk, sefalet, önceden nizamın kaldırılmış ve özellikle 1828'de Rusların buraya girmiş olması halkın gururunu kırmış ve içlerine çekilmelerine neden olmuştur. Polonyalı hizmetçimin yüzünde halen geçmişin sert çizgileri belli olan aksakallı bir yaşlı Türk'e gerçekten de *Moskof buralara kadar geldi mi?* sorusuna kısaca melankolik bir sesle “Geldi !” diye cevap verdi. Bilindiği gibi Türkler, Bayburt tarafında Moskoflara karşı son bir direniş göstermişlerdir, ancak bütün Frenklere karşı duydukları kin ve fanatizme rağmen Rus birliklerine karşı direnç sağlayamamışlardır...”

Seyyaha göre Bayburt, İran sınırına kadar uzanan Anadolu'daki şehirlerin git gide artan sefalet, yoksulluk, sönmüş görüntüleri hakkında ön bilgi vermektedir. Bu savaş Erzurum'u da çok etkilemiş olmasına rağmen sadece bu şehrin görüntüsü diğerlerinden farklıydı. İran ile Avrupa arasında bir ticaret merkezi ve kervanların geçiş yeri olan Erzurum diğer küçük şehirler gibi yıkıntıya ve sefalete uğramamıştı. Bayburt'un çevresinde Çoruh kenarlarında çok verimli meyve ağaçları göze çarpıyordu. İşlenmemiş yerlerde ise çayırıklar, sarı çalılıklar ve yaban gülü çalılıkları vardı. Bu bölgenin dağları çıplak kireç kayalıklarından ibaretti. Dağların tepelerinde ise Mart ayı olmasına rağmen kar bulunuyordu.¹²

¹⁰ Özger, *Bayburt Nüfus Defterleri*, s.28.

¹¹ William Francis Ainsworth, *Travels and Researches in Asia Minor, Mesopotamia, Chaldea and Armenia*, II, London 1842, s.395-397.

¹² Moritz Wagner, *Reise nach Persien und dem Lande der Kurden*, II, Leipzig 1852, s.194.

Savaşın ve Rus işgalinin ardından yaklaşık on beş yıl geçmiş olmasına rağmen Wagner'in verdiği bilgilerden tahribatın izlerinin henüz silinmediği anlaşılıyor. Gerçekten de söz konusu savaşta Bayburt çok büyük sıkıntılar çekmişti. General Burtsf komutasındaki Rus askerleri Kop dağlarını geçerek ciddi bir direnişle karşılaşmadan Masat deresine kadar geldiğinde halkın tamamına yakını şehri terk etmek zorunda kalmıştı.¹³ Sadece hasta ve yaşlıların kaldığı Bayburt şehri, herhangi bir direniş olmaksızın 19 Temmuz 1829'da General Burtsf komutasındaki Ruslar tarafından işgal edilmişti. İşgalin akabinde Ruslar ancak Hart köyünde durdurulabilmişti. Ruslar bölgeden çekilirken Bayburt'taki Ermenilerden bir kısmını da şehirden alıp götürmüşlerdi.¹⁴

g-Humphry Sandwith

Batılı seyyahların birçoğunun Bayburt'a gelişi, yüzyıl boyunca Osmanlı-Rus ilişkilerinin gerginleştiği dönemlere denk gelmiştir. Sandwith'in ziyareti de Kırım savaşı zamanında gerçekleşmiştir. Erzurum'a gelen İngiliz aktivist Humphry Sandwith, Eylül 1855'de Bayburt'a uğramıştır. Kale hakkında bir şey söylemeyen seyyahın genel izlenimleri şöyledir:

"... Güneş batarken değirmi bir tepeye ulaştım ve birdenbire bir tepe üzerine kurulmuş kalesi ile birlikte Bayburt göründü. Bana göre Bayburt, Asya'ya özgü bir kasaba modelidir. Burada, tepelerin yamacında biri diğerinin üzerine yükselen düz damlı ve inşa edildikleri kayalarla renkleri karışmış-harmanlanmış küçük gri evler vardı. Dar, dolambaçlı sokaklar ve düzensiz şekilde etrafa yayılmış acayip çarşısı vardır... Bu yerlerin genel sessizliği insana gürültülü Batının teması ile uyandırılmamış yıllardır uykuda olan bir eski dünya kasabası fikrini vermektedir. Ve burası gerçek modern dünyanın kargaşasına ulaşmaktan çok uzaktır. Bölgenin bu ayda iklimi yolcular için çok yorucu ve uğraştırıcıdır. Gün boyunca insan etkili güneşin kuru sıcağında kavrulmakta ve akşam ise soğuk oldukça tesir etmektedir..."¹⁵

h- Charles Texier

Bayburt'la ilgili birçok çalışmada kullanılan tarihi kale gravürünün sahibi ünlü bir Fransız arkeolog ve gezgini olan Charles Texier, 1802 yılında Versailles'da doğmuş ve 1871 yılında Paris'te vefat etmiştir. Bayındırlık müfettişliği görevi sırasında Fransız Hükümeti tarafından Anadolu'ya gönderilen Texier, ilkinde 1833 ikincisine ise 1843 yılında başladığı yıllarca süren seyahat ve incelemeleri sırasında,

¹³ Uğur Akbulut, "Doğu Anadolu'da İlk Rus İşgalleri: 1828-1829 Osmanlı-Rus Savaşı", **Yeni Türkiye**, Mart-Nisan 2002, 44, Ankara 2002, s.147-148.

¹⁴ Yunus Özger, "1828-1829 Osmanlı-Rus Harbinden Sonra Ruslar Tarafından Bayburt'tan Göç Ettirilen Reaya", **XIX. Yüzyıldan Günümüze Bayburt Uluslararası Sempozyumu 28-30 Mayıs 2014**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2015, s.155-181.

¹⁵ Humphry Sandwith, **The Siege of Kars and of The SixMonths' Resistance By The Turkish Garrison Under General Williams to The Russian Army: Together With Narrative of Travels and Adventures in Armeniain Armenia and Lazistan; With Remarks on The Present State of Turkey**, Londra 1856, s.42-44.

Anadolu'nun çok büyük bir kısmını baştanbaşa gezip dolaşmış, kazılar yapmış, araştırmalarda bulunmuş ve bütün bu çalışmalarının sonuçlarını da yayımlamıştır.¹⁶ Texier'in ünlü eseri Küçük Asya'da Bayburt yoktur¹⁷, ancak onun *Description de l'Arménie, la Perse et la Mésopotamie* adlı eserinde Bayburt hakkında bilgi bulunduğu gibi meşhur Bayburt gravürü de burada yer alır.

Trabzon-Gümüşhane yolundan Bayburt'a vadilerden girdiğini söyleyen Texier, Çoruh nehrinin öneminden bahsetmiştir. Nehrin Bayburt nehri olarak da adlandırıldığını söylemiştir. Seyyaha göre Bayburt şehri, bu nehir kıyısına konumlanmıştır. Şehir önceleri çok önemli durumdayken şimdi neredeyse 2000 den daha az ev bulunmaktadır. Bir daire gibi kıvrım yapan Çoruh, büyük bir kaya parçasını çevreler ve kale bunun zirvesinde yer alır. Bu mükemmel kaleye Ermeniler *paipert*, Türkler ise *Baybourth* ya da *Baibouth* derler.¹⁸

1-Henry Finnis Blossé Lynch

Mezopotamyalı kâşif Thomas Kerr Lynch'in oğlu olan Henry Finnis Blossé Lynch, İngiliz seyyah ve milletvekili olarak bilinir. Lynch, Anadolu ve Ortadoğu bölgesine iki ayrı ziyaret yapmıştır. Bunlardan ilki Ağustos 1893'te başlayıp Mart 1894'te tamamlandı. Diğeri ise Mayıs-Eylül 1898'de gerçekleşti, seyahatlerinden edindiği izlenimleri iki cilt olarak 1901'de yayımlamıştır. Erzurum'dan Trabzon'a doğru hareket eden Lynch, 8 Şubat 1894'te Bayburt'a da uğramıştır. Geçtiği yerlerdeki önemli yerleri eserinde resmeden seyyah zorlu Kop dağı aşkıktan sonra Kuzey Kop hanında konaklamış ve burada kısa süre dinlendikten sonra yoluna devam etmiştir. Sol tarafındaki taşkın suyu takip eden seyyah bu suyun dağ kütlesinin zirvesinden geriye eğlenceli bir manzara sergilediğini ifade etmektedir. Etrafı buzlarla kaplı bir dereyi geçtikten sonra Çoruh'u gören seyyah daha sonra Maden hanlarına varmıştır.

8 Şubat 1894'te Bayburt'a ulaşan Lynch, bu aylarda Çoruh'un buz tuttuğunu ve bazen açılan bir kanaldan aktığını ama genellikle üzerindeki buz kütlesinin altından akıp gittiğini görmüştür. Etrafta görülebilen manzarada tek bir ağacın hatta bir çalının bile gözükmediğini az ileride tepelerin ardından ovanın uzayıp gittiğini ifade etmiştir. Bayburt kalesi hakkında fazlaca bilgi vermeyen seyyaha göre:

“...Bu geniş alanın batı ucundan tekrar içeri dönülür ve vadi ani bir dönüşle kaleye yönelir. Geçidin girişine kale ve Bayburt kasabası kurulmuştur...”

¹⁶ Mustafa Kaya, “Charles Texier'nin Seyahatnamesine Göre 19. Yüzyılda Anadolu'nun Sosyal, Kültürel ve Ekonomik Durumu”, *Gazi Üniversitesi Türkiyat Dergisi*, 10, Ankara 2012, s.245-262.

¹⁷ Charles Texier *Asie Mineure Description Geographique, Historique et Archeologique*, Paris 1862.

¹⁸ Charles Texier, *Description de l'Arménie, la Perse et la Mésopotamie*, Paris 1842, s.58-63.

Kalenin Çoruh'un yönünü değiştirdiğini söyleyen seyyah, daha sonra yoluna devam ederek Varzahan köyüne uğramış ve oradaki kalıntıları incelemiştir.¹⁹

i- Henry Fanshawe Tozer

İngiliz gezginci Henry Fanshawe Tozer, 1877-78 Osmanlı-Rus harbinin akabinde 1879'da Anadolu'yu gezmiş ve Eylül 1879'da Bayburt'a gelmiştir. Seyyah bir gece handa dinlendikten sonra ertesi sabah, yüksek dağ sıraları ile geniş vadi arasında aşağıya doğru eskilerin Acampsis dediği ve Karadeniz'e akan ve Batum yakınlarında Karadeniz dökülen Çoruh nehrini takip ederek Bayburt'a ulaşmışlardır. Tozer, Bayburt'un havası ve iklimi ile ilgili olarak, bazen bizi korkutan ve şimdi yoğun bir yağmur bırakan bulutlar vardı ve seyahatimizin önceki bölümleri bu yönüyle daha şanslıydı demektedir. Bayburt'a ulaştıktan sonra Tozer, tarihi kaleyi yerinde görmek ve incelemelerde bulunmak üzere günün geri kalanını buraya ayırmıştır. Tozer'e göre Bayburt kalesi, kendilerinin hazır olmadıkları çok muhteşem bir görüntüye sahiptir.

"...Kale, tecrit edilmiş doğudan batıya uzanan ve her tarafı sarp dik özellikle doğu yönünde nehre doğru inen sarpça bir kaya kütlesi üzerine inşa edilmiştir. Çoruh, burada tepenin her iki yanından da akmak için ani bir bükülme yapmıştır. Nehrin direk karşısında büyük bir tepe üzerinde uzun ve çeşitli istihkâmlarla çevrili kale yer almaktadır. Bayburt kasabası, şehrin içine girene kadar bu taraftan çok zor görünmektedir. Vadi burada son derece keskin bir dönüş yapar ve aniden birden bire nehrin her iki yanında tepeler üzerinde yükselen şehir görünür. Çoruh şimdi önemli ölçüde akıntıya sahiptir. Kenarları geniş sebze bahçeleri ve kavak koruluğu ile kuşatılmıştır. Demografik yapıyla ilgili bilgi de veren seyyaha göre 1879'da Bayburt'ta yaklaşık 2.000 insan vardır ve bunların 300'ü Hristiyanlara aittir..."²⁰

Seyyah daha sonra yoluna devam ederek 23 Eylül'de Trabzon'a varmıştır.

j-Sydney Whitman

Whitman Sydney Trabzon üzerinde hareket ederek 21 Kasım 1896 akşamı Bayburt'a gelmiştir. Ona göre Bayburt, kendisine 105 km uzaklıkta bulunan Erzurum'dan sonra en büyük kasabadır. Deniz seviyesinden 1638 m yükseklikte olup önemli ticari ve stratejik yere sahiptir. 1877-1878 Osmanlı-Rus harbinde Bayburt Rus işgaline uğramamış olsa da seyyaha göre savaşın olumsuz etkisini hissetmiş ve savaş öncesindeki 10.000 kişilik nüfus, savaş sonrası neredeyse yarıya düşmüştür. Rus işgalinin şehre tesirinin daha önce 1828-1829 savaşında da açıkça görüldüğünü hatırlatan Whitman, Bayburt'un 1828'de General Paskeviç komutasında Ruslar tarafından işgal edildiğini ve şehrin o zamanlarda çok büyük acılar çektiğini hatırlatmıştır. Whitman eserinde daha önceki seyyahların yöreyle

¹⁹ H.F.F Lynch, *Armenia Travels and Studies*, II, London 1901, s.231-234.

²⁰ Henry Fanshawe Tozer, *Turkish Armenia and Eastern Asia Minor*, London 1881, s.421-427.

ilgili verilerine de yer vermiştir. Bu bağlamda kendisinden 70 yıl önce şehri çok dikkatlice gezen Alman seyyah Wagner'in izlenimlerini aktarmıştır. Wagner'in Bayburt'u harap olmuş, çürümüş ve yarısı yıkılmış ve neredeyse çölleşmiş bir şekilde tasvir ettiğini hatırlatmıştır. Devamında Whitman, aslında İran sınırına kadar olan Asya'daki bütün Türk şehirlerinin birbiri ardına dizilen bir perişanlık içinde olduğunu ifade etmiştir. Whitman 1896'da da durumun pek farklı olmadığını ve Wagner'in tasvirinde kullandığı kelimelerin, kendi tasviri için de çok küçük değişikliklerle kullanabileceğini söylemiştir.

Durumu daha iyi betimlemek için örnekler de veren seyyah, Bayburt'ta kalifiyeli tek bir doktorun bile bulunmadığını söyler. Seyyaha göre şehir fakir ve yoksul bir yer olmasına rağmen, genellikle zenginliklerini yanlarında taşıyan Asya'daki eski Türk göçmenleri gibi üzerlerinde çok pahalı silahlar taşıyan insanlarla orada karşılaşmanın mümkün olduğunu ifade eder. Whitman bunu daha iyi açıklamak için, som gümüşten kın ve kabzalı bir kamayı bir hizmetçiden 6 Türk lirasına satın aldığını örnek gösterir. Bayburt izlenimlerini bu kadar anlatan seyyah daha sonra Erzurum'a doğru hareket etmiş ve Kop hanlarında geçirdiği zamanı ve Kop dağı geçidinin özelliklerini de dile getirir, özellikle kar manzarasını harikulade olduğunu vurgular.²¹

k-Lord Warkworth

Trabzon'dan Erzurum'a giderken Bayburt'a uğramıştır. Bayburt'a yaklaştığında atı sakatlanmış ve bu nedenle akşam güneş batışına yakın bir zamanda Bayburt'a ulaşmıştır. Bayburt'u, düz bir şekilde kurulmuş olan çoğu doğu şehirlerinin aksine Amasya ve Ankara gibi farklı şekillendiğini ifade etmiştir. Bayburt kalesinin Ermeniler tarafından inşa edildiğini ve Selçuklularca restore edildiğini söyleyen seyyah kalede kilise kalıntısının olduğunu da beyan etmiştir. Halkın İtalyan işi olduğunu iddia ettikleri, burçlardan birinin yüzeyindeki mavimsi ve yeşil renkli çiniler seyyahın dikkatini çekmiştir.²² Sözü edilen çinilerden dolayı Bayburt kalesi, yöre insanı tarafından halen çini-maçin kalesi şeklinde de adlandırılır.

B-Yerli Seyyahların İzlenimleri

Yerli seyyah denildiğinde şüphesiz akla ilk gelen kişi Evliya Çelebi'dir. Ancak Trabzonlu Âşık Mehmed ondan daha önce Bayburt'a uğramıştır. Söz konusu seyyahlardan bir kısmı ve Bayburt gözlemleri şu şekildedir:

a-Aşık Mehmed

Evliya Çelebi'den çok önceleri Bayburt'a gelen ve şehir hakkında bilgi veren ilk önemli yerli seyyah, ünlü Osmanlı coğrafyacısı Trabzonlu Âşık Mehmed'dir. Âşık Mehmed 1556-1557 yıllarında Trabzon'da doğmuş ve iki defa Bayburt'a

²¹ Sydney Whitman, *Türkish Memories*, London 1914, s.85-87.

²² Lord Warworth, *Notes From a Diary Asiatic Turkey*, London 1898, s.75-76.

gelmiştir. İlki 1576 veya 1577 senesinde daha 20 yaşındayken Evliyalardan Bayburt'ta oturan Zahid Efendi'yi ziyaret için gerçekleşmiş ve 20 gün burada kalmıştır. 1580 Senesi yazında da Erzurum'a giderken Bayburt'a uğramış ve iki gün kalmıştır.²³

Âşık Mehmed, eserinde Bayburt'un coğrafi özelliği, cami ve mescitleri, ziraat hayatı gibi birçok husus hakkında bilgi verir. Seyyaha göre Bayburt, orta halli bir beldedir. Birçok hamamı ve çarşısı bulunmaktadır. Cuma namazı kılınan Zahid Efendi camiinden başka iki üç mescidi ve camisi daha vardır. Havası soğuktur. Meyve ve çiçek türünden o kadar çok ürün elde edilmez. Ama hububat ziraatı gayet iyi olur. Kışı şiddetlidir. Şiddette Erzurum kışından farklı değildir.

Âşık Mehmed, Bayburt kalesini şehrin bir yanında yüksekçe bir tepe üzerinde kurulmuş kale olarak tanıtır. Ardından hemen yanı başındaki Çoruh'u "... halk-ı Bayburt lisanında çoruk ismiyle meşhur olan nehr-i cuy-ı ruh belde-i Bayburt'un vüstundan ve kal'a-yı Bayburt'un cânib-i şarkisinde zeylinden güzerân ider. Nehr-i 'azimdür..." sözleriyle tanıtmaya çalışır.²⁴

Çoruh'un Bayburt halkı için çok önem arz ettiğini ifade eden Âşık Mehmed, Bayburt halkının ihtiyaç duyduğu kereste ve odunun nehir vasıtasıyla getirildiğini söyler. Evliya Çelebi'nin de sonraki dönemde aynen aktardığı gibi, Bayburt halkının iki günlük mesafedeki ağaçla dolu dağdan ağaçları kesip suya attıklarını ve şehre geldiklerinde bunları alıp evlerine götürdüklerini söyler. Seyyahın bu gözlemi Bayburt'un XVI. Yüzyılda orman bakımından oldukça zengin durumda olduğunu ve Çoruh'tan bu yönüyle yararlandıklarını gösterir.

b-Evliya Çelebi

Ünlü Osmanlı seyyahı Evliya Çelebi, Osmanlı coğrafyasında birçok şehri ziyaret etmiş ve eserinde bunları ayrıntılı olarak açıklamıştır. Bu bağlamda 1647 yılında Bayburt'a gelmiş, başta kale olmak üzere şehrin birçok yönüne mercek tutmuştur. Evliya Çelebi'ye göre Bayburt,

"... Akkoyunlu padişahlarının Mahan diyarından Danişmend oğullarıyla Anadolu'ya geldiklerinde ilk ayak bastıkları ve yerleştikleri yer olmuştur. Yaylaya çıkıp konup göçerken bu mahalde büyük bir hazine ve Gümüşhane madenini bulup bay yani zengin olduklarından bu yere "bay-yurd" dan galat Bayburt demişlerdir..."²⁵

²³ Âşık Mehmed, **Menâzirü'l-Avâlim**, haz. Mahmut Ak, 1, TTK Yayınları, Ankara 2007, s. LXIV.

²⁴ Âşık Mehmed, **Menâzirü'l-Avâlim**, haz. Mahmut Ak, II, TTK Yayınları, Ankara 2007, s.941-942.

²⁵ "... Akçakoyunlu Pâdişâhları kim Âl-i Osman'ın ecdâd-ı azâmlarıdır. Kaçan kim Mâhân diyârından Âl-i Dânişmendiyân ile Rûm'a geldiklerinde bu memlekete ibtidâ kadem basup bu zemînde meks edüp tavattun ederler. Ve yaylaya çıkup konup göçerken bu mahalde bir kenz-i azîm ve Gümüşhane ma'denin bulup bây olduklarından bu zemîne "Bây-yurd" dan

Kalenin fethiyle ilgili de bilgi veren seyyah, buranın Uzun Hasan egemenliğinde iken Fatih zamanında fethedildiğini iddia eder ki, gerçekte Bayburt'un fethi ancak Yavuz Sultan Selim döneminde olmuştur.²⁶ Devamında kadim Bayburt kalesini tasvir eden Evliya Çelebi, bu bölümü "*eşkâl-ı kal'a-yı Bayburt*" başlığıyla vermiştir. Seyyahın tanımlamasına göre Bayburt kalesi,

"...yalçın bir tepe üzerine çok sağlam bir şekilde beşgen şeklinde inşa edilmiş ve güzel bir iç hisarı bulunmaktadır. Duvar kapısının boyu 40 zira'dır.²⁷ Yalçın kaya üzerinde olduğundan beş tarafında da hendek yoktur. İç hisarında üç yüz hane vardır fakat çarşı pazar, han ve hamam yoktur. Kalenin iki kapısı vardır. Biri doğu tarafına bahçeler kısmına açılan üç kat yeni ve sağlam demir kapılardır. Biri batı tarafına bakan nevbethane kapısıdır. Ondan aşağıya doğru şehre inilir. Sağlam burçları vardır. Nebbethane kapısından aşağı şehre doğru binden fazla toprak örtülü evler vardır. Şehirde toplam on dokuz Müslüman mahalle, yedi Ermeni mahallesi vardır. Yahudi ve çingene taifeleri yoktur. Fakat Karadeniz üç menzil yakınında olduğundan Rum taifesi çoktur. Vilayet ahalsinin çoğu ekrad-ı Türkmandır. Fetihden sonra buraya Tire şehrinden üç bin kişi getirilmiştir. Bundan dolayı şehri halkının çoğu Tirelilerden ibarettir..."

Evliya Çelebi'nin dikkatini çeken diğer bir unsur ise Çoruh nehridir: "... herkes kâh-ı havernaklarında (köşklerinde) oturup nehr-i Çoruğ'da şinâverlik (suda yüzen) eden alabalıkları sayd-u şikâr edüp tenâvül ederler bir âb-ı hayât nehr-i zülâldir, kim nehr-i Çoruğ, cûy-ı rûh'dan galattır..." sözleriyle Çoruh'u tasvir ederek buranın alabalık yönünden zenginliğini de dile getirmektedir. Ayrıca kendisinden yarım asır önce Bayburt'a gelmiş olan Trabzonlu ünlü coğrafyacı Âşık Mehmed'in de işaret ettiği Çoruh'un nakliyat özelliğine benzer ifadelerle o da değinmiştir. Seyyaha göre Bayburt halkı, bir menzil yukarıdaki dağlardan odunlar keserler ve işaretleyerek Çoruh'a bırakırlar. Daha sonra şehir içindeki büyük bentten bunları alarak ihtiyaçları için kullanırlar.²⁸ Bu uygulamayı son derece ilginç bulan Evliya Çelebi, "gârib u acîb temâşâgâhdır" diyerek hayretini ifade etmiştir.

c-Mehmed Hurşid Paşa

Osmanlı ile İran arasındaki sınır tartışmalarının çözümü için oluşturulan komisyonda görev yapan Mehmed Hurşid Paşa, Osmanlı Devleti'nin 1847'de Erzurum'da toplanan uluslararası sınır komisyonunda görevli temsilcilerinden

galat Bâyburt derler..." **Evliya Çelebi Seyahatnâmesi**, II, haz. Zekeriya Kurşun, Seyit Ali Kahraman, Yücel Dağlı, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 1999, s.174.

²⁶ Kalenin Osmanlılar tarafından fethi hakkında bkz. Özger, **XIX. Yüzyılda Bayburt**, İstanbul 2008, s.33.

²⁷ Zir'a: Uzunluk ölçülerinden biridir. Sözlükte bilek, kol manasına gelir ki, dirsek ucundan orta parmağın ucuna kadar olan kısımdır. İstilahta bu miktara eşit olan uzunluk ölçüsüdür. Bkz. Mehmed Zeki Pakalın, **Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü**, 3, MEB Yayınları, İstanbul 1983, s.663.

²⁸ **Evliya Çelebi Seyahatnâmesi**, II, haz. Zekeriya Kurşun, Seyit Ali Kahraman, Yücel Dağlı, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 1999, s.174-176.

biriydi. Hurşid Paşa, aldığı emir gereği derlediği bilgileri ayrıntılı olarak layiha şeklinde takdim etti. 1861’de de kitap olarak basıldı. ²⁹ Bu eserde Bayburt’a yer verilmiş ve Paşa Bayburt’u şöyle tanımlamıştır:

“... Bayburt kasabası elsinede Baybut ismiyle yad olunur ufak bir kasaba olup birkaç cami-i şerif ve mescid ve medrese ve hamam ve hanları ve derununda çay mürur etmekle bir iki mahallinde ahşap köprüleri dahi havidir. Kadimde inşa olunmuş cesametli bir kalayı dahi muhtevi olup ancak kala-ı mezbure mühimmattan taarriye olunmuş burç ve bârûları (kale duvarı) haraba yüz tutmuştur...”³⁰

1828-1829 Osmanlı-Rus harbi sonrasında şehre uğrayan birkaç Batılı seyyahın dile getirdiği savaşın olumsuz etkisini Hurşid Paşa da ifade etmiştir. Aradan yirmi yıl geçmesine rağmen kale duvarlarının halen harabe durumunda olması paşanın dikkatinden kaçmamıştır. Bu seyyahların haricinde bazı Osmanlı coğrafya eserlerinde de Bayburt’la ilgili bilgiler bulunmaktadır. Bunlar arasında Şemseddin Sami’nin Kamusu’l-a’lâm’ı ve Ali Cevad’ın coğrafya eseri öne çıkmaktadır.

Şemseddin Sami, Tanzimat’tan sonraki Türk edebiyatının tanınmış gazetecisi, sözlükçü ve dil bilgini ve aynı zamanda tiyatro ve roman yazarıdır. 1889-1898 yılları arasında tek başına hazırlayıp tamamladığı tarih, coğrafya ve meşhur adamlar ansiklopedisini Kamusu’l-a’lâm adıyla yayımlamıştır.³¹ Söz konusu eserde diğer şehirler gibi Bayburt’la ilgili bilgiler de bulunur.

“... Bayburt Çoruk su nehrinin iki kenarındadır. Kasaba iki kısma ayrılır. Aşağı kısmında ova, bağ ve bahçeler içinde ve yukarı kısmı dahi dağ eteğindedir. Sekiz bin kadar ahali, birkaç camii ve medresesi, rüştiye mektebi, çarşısı ve Romalılardan kalma bazı eski eserleri vardır...” Arazisinin verimli olduğunu, çeşitli hububat türleriyle meyve türlerinin yetiştiğini söyleyen Şemseddin Sami, “pelid, kavak ve çam ağaçlarını havi ormanları dahi çok olup, hayli odun kesilerek Çoruk su mecrasından indirilir” demektedir.

Bayburt şehri hakkında malumat veren diğer önemli yazar ise Ali Cevad’dır. Harp okulu mezunu olan Ali Cevad, II. Meşrutiyet döneminde tarih ve coğrafyaya yönelik eserler vermiştir. Bunlardan biri Osmanlı ülkesinin tarih ve coğrafya lügati adını taşımaktadır. Doksan üç harbi sonrası yaşanan siyasi hadiselerle bağlı olarak teşekkül eden ve on yıl kadar devam eden sancak statüsü dönemi (1878-1888) Bayburt’u hakkında bilgi veren Ali Cevad, şehri şöyle tasvir eder:

²⁹ Zekeriya Kurşun, “Mehmed Hurşid Paşa’nın Seyahatname-i Hudud Adlı Eserine Göre XIX. Yüzyıl Ortalarında Bayezid Sancağı”, *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, 2, İstanbul 200, s.106-107.

³⁰ Mehmed Hurşid, *Seyahatname-i Hudud*, Dersaadet 1300, s.395.

³¹ Abdullah Uçman, “Şemseddin Sami”, *DİA*, 38, İstanbul 2010, s.519-523.

“...Çoruk suyu kasabayı ikiye bölmüştür. Bir kısmı yani yukarı semti dağ eteğinde ve aşağısı bağ ve bahçeler arasındadır. Kasabanın mevkii Trabzon’dan Erzurum’a giden cadde üzerinde ve pek mühim bir mevkidedir...”

Ali Cevad’ın Bayburt’la ilgili üzerinde durduğu önemli hususlardan biri yöredeki arıcılık faaliyetinin yoğunluğu meselesidir. “... hububat ve meyve ve sebze mahsulü bereketli olup yirmi yedi bin kadar mevcudu arı kovanları yörenin ihtiyacına yeterli derecede bal üretir. Cami ve diğer ibadet mahallerine mum tedarik etmektedir.”³² Ayrıca bu mumlar Marsilya yoluyla Fransa’ya dahi gönderilir diyerek Bayburt’un Fransa’ya balmumu ihraç ettiğini söylemektedir.

Sonuç

Kadim şehir Bayburt, Marco Polo’dan Whitman’a, Âşık Mehmed’den Evliya Çelebi’ye pek çok seyyahın uğrak yeri olmuştur. Seyyahlar Bayburt’a ya Trabzon’dan Erzurum ve ötesine giderken ya da tam tersi istikamette seyahat ederken uğramışlardır. Kimi seyyahlar deniz yoluyla Trabzon’a geldikten sonra Gümüşhane ve Kelkit’ten Erzincan’a saparak bu yoldan Erzurum’a devam etmişler dolayısıyla Bayburt’u görememişlerdir.

Bayburt’un genelde iki önemli unsuru seyyahların dikkatini çekmiştir. Bunlar tarihi kalesi ile şehir ikiye ayıran ve ortasından geçen ve etrafı bahçelerle dolu olan Çoruh nehridir. Kale ve nehri birlikte tanımlayan seyyahlar, etraftan tecrit edilmiş yüksekçe bir tepeye kalenin kurulduğunu ve Çoruh’un kalenin dibinden akışını gözlemlemişlerdir. Bu noktada yerli seyyahlardan ilk olarak Âşık Mehmed ardından Evliya Çelebi nehrin şehir halkına sağladığı imkânlarla değinmişlerdir. Evliya Çelebi’den yaklaşık yetmiş yıl önce Bayburt’a Zahid Efendi’yi ziyaret etmek için gelip yirmi gün burada kalmış olan Âşık Mehmed, şehirden yukarıdaki ağaçlık bölgeden halkın kesip işaret koydukları ağaçları Çoruh vasıtasıyla Bayburt’a getirdiklerini söylemiştir. Evliya Çelebi de aynı hususa sonraki dönemde tekrar işaret etmiş ve bunun hayret verici bir seyir olduğunu söylemiştir. Seyyahların dikkatini çeken diğer bir yer ise Erzurum-Trabzon istikametinde yer alan ve bu özelliğinden dolayı yeni adı Uğrak olan Varzahan köyündeki tarihi kalıntılar olmuştur.

Seyyahların yol boyu dinlendikleri mekânlar incelendiğinde XIX. Yüzyılda Erzurum-Trabzon arasındaki menzilleri ve hanları tespit etmek mümkündür. Bu noktada zorlu Kop dağlarını aşarak gelenlerin uğradıkları Maden hanları en çok temas ettikleri yer olmuştur. Gezinlerin Bayburt’un coğrafi yapısıyla ilgili söyledikleri tarihi gerçeklikle örtüşmektedir. Özellikle 1828-29 Osmanlı-Rus savaşının akabinde şehre gelenlerin, kalenin ve şehrin tahrip edilmiş halini tasvirleri, savaşın bıraktığı izlerin halen devam ettiğini gösterir. Demografik yapıya değinen kimi seyyahların nüfus verileri az da olsa Ermeniler lehine abartılı olarak

³² Ali Cevad; *Memâlik-i Osmaniye'nin Tarih ve Coğrafya Lügâtı*, I, İstanbul 1314, s.1231.

verilmiştir. Bu durum, resmi nüfus sayım sonuçlarını ihtiva eden nüfus defterlerinin incelenmesiyle ortaya çıkarılabilmektedir.

Kesilen ağaçların Çoruh nehrine atılarak şehre taşındığını söyleyen yerli seyyahların gözlemleri, ne yazık ki XIX. Yüzyılda Bayburt'a gelen Batılı seyyahlarca hiç görülmemiştir. Bu durum Bayburt'un XVI ve XVII. Yüzyıllarda ormanlık yönünden zengin olduğunu ve XIX. Yüzyılda bu özelliğini yitirdiğini gösterir.

KAYNAKÇA

Ainsworth, William Francis; **Travels and Researches in Asia Minor, Mesopotamia, Chaldea and Armenia**, London 1842.

Akbulut, Uğur; "Doğu Anadolu'da İlk Rus İşgalleri: 1828-1829 Osmanlı-Rus Savaşı", **Yeni Türkiye**, Mart-Nisan 2002, 44, Ankara 2002.

Ali Cevad; **Memâlik-i Osmaniyenin Tarih ve Coğrafya Lügâtı**, I, İstanbul 1314.

Âşık Mehmed, **Menâzirü'l-Avâlim**, haz. Mahmut Ak, 1-II, TTK, Ankara 2007.

Barbaro, Losaphat; **Anadolu'ya ve İran'a Seyahat**, çev. Tufan Gündüz, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2005.

Deyrolle, Theophile; **1869'da Trabzon'dan Erzurum'a**, çev. Reşad Ekrem Koçu, İstanbul 1955.

Evlia Çelebi Seyahatnâmesi, II, haz. Zekeriya Kurşun, Seyit Ali Kahraman, Yücel Dağlı, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 1999.

Hamilton, William J.; **Researches in Aisa Minor Pontus and Armenia with Some Account of Their Antiquities and Geology**, London 1842.

Kaya, Mustafa; "Charles Texier'nin Seyahatnamesine Göre 19. Yüzyılda Anadolu'nun Sosyal, Kültürel ve Ekonomik Durumu", **Gazi Üniversitesi Türkiyat Dergisi**, 10, Ankara 2012.

Kinneir, John Macdonald; **Journey Through Asia Minor, Armenia and Koordistan, in The Years 1813 and 1814**, London 1814.

Komproff, Manuel; **The Travels of Marco Polo**, New York 1953.

Kurşun, Zekeriya; "Mehmed Hurşid Paşa'nın Seyahatname-i Hudud Adlı Eserine Göre XIX. Yüzyıl Ortalarında Bayezid Sancağı", **Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi**, 2, İstanbul 2004.

Lynch, H.F.F, **Armenia Travels and Studies**, II, London 1901.

Mehmed Hurşid, **Seyahatname-i Hudud**, Dersaadet 1300.

Oswald, Felix; **A Treatise of The Geology of Armenia**, London 1906.

Özger, Yunus; "1828-1829 Osmanlı-Rus Harbinden Sonra Ruslar Tarafından Bayburt'tan Göç Ettirilen Reaya", **XIX. Yüzyıldan Günümüze Bayburt Uluslararası Sempozyumu 28-30 Mayıs 2014**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2015.

Özger, Yunus; **Bayburt Nüfus Defterleri 1835-1848**, BAKÜTAM Yayınları, Ankara 2015.

Özger, Yunus; **XIX. Yüzyılda Bayburt**, İstanbul 2008.

Pakalın, Mehmed Zeki; **Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü**, III, MEB Yayınları, İstanbul 1983.

Ross, Denison; **The Travels of Marco Polo**, London 1931.

Sandwith Humphry, **The Siege of Kars and of the Six Months' Resistance by The Turkish Garrison under General Williams to the Russian Army: Together with Narrative of Travels and Adventures in Armenia and Lazistan; with Remarks on the Present State of Turkey**, Londra 1856.

Southgate, Horatio; **Narrative of a Tour Through Armenia, Kurdistan, Persia and Mesopotamia**, New York 1840.

Texier Charles; **Asie Mineure Description Geographique, Historique et Archeologique**, Paris 1862.

Texier, Charles; **Description de l'Arménie, la Perse et la Mésopotamie**, Paris 1842.

Texier, Charles; **Küçük Asya Coğrafyaya Tarihe ve Asar-ı Atıkaya Ait Tarif**, çev. Ali Suad, 1, Türkiye Büyük Millet Meclisi Maarif Vekâleti Neşriyatı, İstanbul 1923 - 1924.

Tozer, Henry Fanshawe; **Turkish Armenia and Eastern Asia Minor**, London 1881.

Uçman, Abdullah; "Şemseddin Sami", **DİA**, 38, İstanbul 2010.

Wagner, Moritz; **Reise nach Persien und dem Lande der Kurden**, II, Leipzig 1852.

Warworth, Lord; **Notes from a Diary Asiatic Turkey**, London 1898.

Whitman Sydney; **Turkish Memories**, London 1914.

EKLER

Resim: 1- C. Texier' de Bayburt Gravürü



Resim: 2- Lord Warworth'un Eserinde Bayburt

